

УДК 241.1

DOI 10.35423/2078-8142.2020.1.13

О. В. Цісар,
аспірант Національного Університету “Острозька академія”,
Благочинний Кам’янець-Подільського району УПЦ КП,
Настоятель Петропавлівської церкви в м. Кам’янець-Подільський,
митрофорний протоієрей
м. Кам’янець-Подільський, Україна
e-mail: bedruku@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6718-6976>

П. М. Кралюк,
доктор філософських наук,
Національний Університет “Острозька академія”
м. Острог, Україна
e-mail: kraluk_p@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/000-003-1741-1079>

ТРАКТАТ ІНОКЕНТІЯ ГІЗЕЛЯ “МИР З БОГОМ ЛЮДИНІ” ЯК ПАМ’ЯТКА РЕЛІГІЙНО-ЕТИЧНОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

У статті розглядається трактат «Мир з Богом людині» (1669), автором якого вважають Інокентія Гізеля. Цей твір є відомою українською літературною пам’яткою середини XVII ст. Певним свідченням актуальності дослідження твору «Мир з Богом людині» є його перевидання в 2012 р. у перекладі українською мовою в зібранні творів Інокентія Гізеля. Різні аспекти цього твору розглядали як українські, так і зарубіжні дослідники. «Мир з Богом людині» – перший значний твір з морального богослов’я у Православній Церкві України. Написаний церковнослов’янською мовою, він був зорієнтований на православне духовенство України, а також Московії, Білої Русі й навіть, можливо, інших країн, де в богослужінні використовувалася церковнослов’янська мова. При написанні трактату «Мир з Богом людині» використовувалися західні,

переважно католицькі, джерела, що було притаманним книжничкам кола київського митрополита Петра Могили. У статті відзначається, що в творі наявні звернення до українських реалій. Використовуючи їх, можемо реконструювати картину українського соціуму середини XVII ст. Зауважується, що Києво-Печерська лавра, у друкарні якої і вийшов друком трактат, була на той час одним з найбільших видавничих осередків України, а друковані в ній видання розходилися не лише в Україні, а й серед православного населення усієї Східної Європи й Балкан. Автор доходить висновку, що трактат «Мир з Богом людині» значно вплинув на розвиток моральних уявлень в Україні. Навіть сьогодні цей твір становить інтерес для українських православних теологів.

Ключові слова: *Інокентій Гізель, моральне богослов'я, православне духовенство, релігійність, трактат «Мир з Богом людині».*

Трактат Інокентія Гізеля «Мир з Богом людині» – перший значний твір з морального богослов'я у Православній Церкві України. Певним свідченням актуальності дослідження цього трактату є його перевидання в перекладі українською мовою в зібранні творів Інокентія Гізеля, яке побачило світ у видавництві «Свідчадо» [5]. Різні аспекти цього твору розглядали як українські, так і зарубіжні дослідники, серед яких Д. Броджі Беркофф [1], Я. Буцьора [2], Л. Довга [7; 8; 9], М. Корзо [11], П. Кралюк [12] та ін.

Як підкреслює Гізель, починаючи з «Передмови», основна думка, яка лежить в основі «Миру з Богом людині», полягає у заклику до колективного усвідомлення вчинених гріхів та каяття цілої православної спільноти: після цього настане замирення з Богом, а отже, власне і справжній «мир».

Метою дослідження є розгляд структури трактату «Мир з Богом людині», його мовних аспектів, питання запозичень та авторства твору.

Методологію дослідження складають загальнонаукові та спеціальні методи. В основу роботи покладено принципи наукової об'єктивності, компоративістики та проблемно-хронологічний підхід.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що вперше акцентовано увагу на відображенні у творі «Мир з Богом людині» українсь-

ких реалій XVII ст., а також показано специфіку його мовного контексту.

«Мир з Богом людині» є об'ємним твором. Його обсяг становить 704 сторінки форматом пів друкованого аркуша [3]. До нього входять дві передмови, сторінки яких не нумеровані. Перша передмова до московського царя Олексія Михайловича, друга – до православних читачів. У книзі є невеликий розділ із вступними заувагами. Основний текст поділяється на три великі частини: «Про покаяння загалом» [3, с. 5–61]; «Про того, хто кається» [3, с. 62–440]; «Про духівника» [3, с. 441–666]. Кожна частина ділиться на глави й догмати. Загалом у творі, де викладається моральне вчення Православної Церкви, простежується перехід від загальних понять та проблем до розгляду часткових питань і життєвих ситуацій.

Перша частина має теоретичний характер. У ній дається визначення поняття совісті. «Совість, – читаємо в трактаті, – це усвідомлення себе самого, чи усвідомлене судження про себе, за допомогою якого людина судить, слід їй щось робити, чи не слід. А також – добре чи зле є те, що вона робить, чи зробила» [5, с. 78]. Варто відзначити, що таке визначення совісті збігається з відповідними визначеннями, на які натрапляємо в тогочасних католицьких творах з морального богослов'я. Також у трактаті «Мир з Богом людині» йдеться про те, що таке каяття й сповідь, які їхні характеристики; що таке покута, якою вона є, кого стосується, хто накладає її і як вона повинна здійснюватися. Особлива увага приділяється гріхам, їхнім характеристикам. Показаний поділ гріхів: які з них є смерті, а які прощені.

У першій частині йдеться також про те, які обставини звільняють людину від відповідальності за вчинені гріхи. Можна говорити про гуманізм твору, який дає можливість вчиняти гріховні дії заради збереження життя людини. Зокрема, там читаємо: «... *необхідність* звільняє від гріха в учинках смертних таких: *У несправедливому взятті й утриманні чужих речей, що буває в крайньому убозстві, через яке хтось би не міг навіть життя зберегти, якби не мав у себе чужого і тим самим себе не живив: бо в крайній нужді все є спільне згідно з розумінням учителів. Навіть і в убивстві, яке трапляється у справедливій обороні життя, чи то свого, чи ближньо-*

го. Але й в обороні маєтків: щоправда, краще їх самих позбутися, ніж убити» [5, с. 97].

Хоча у творі чимало уваги приділено дотримання церковних приписів, зокрема й святкування релігійних свят, все ж дозволяється за певних обставин їх ігнорування. Ось як у «Мирі з Богом людині» говориться про деякі обрядові моменти: «... необхідність звільняє від гріха в *несвяткуванні свят*, що може трапитися також задля захисту життя, наприклад, якби хтось не зміг інакше прогудуватися, як тільки працюючи в свято. Сюди ж треба віднести й [випадки], коли б хто-небудь у свято не йшов святкувати до церкви через засідки чиїсь на його здоров'я. Теж несвяткування може трапитися й заради уникнення великої шкоди, як-от коли б зовсім погнила на полі жатва, якби у свято не була пов'язана в снопи» [5, с. 98].

Також у цьому розділі йдеться про те, які мають бути дії священика, що приймає сповідь: чи для відпущення гріхів достатньо акту каяття, чи є потреба накладання епітимії або відсилення до архієрея.

Перша частина трактату «Мир з Богом людині» однозначно адресувалася священикам, а не мирянам. Зрештою, більша частина твору була зорієнтована саме на духовенство.

Друга частина трактату, де йдеться про тих, хто кається, має теоретичний, а практичний характер. На перший погляд видається, що вона зорієнтована на мирян, котрі повинні знати, як озвучувати священику свої гріхи. Однак знання про гріхи світських людей повинні були мати й духовні особи, які приймали сповідь.

На початку розділу йдеться про те, як людина повинна готуватися до сповіді. Далі перелічуються та детально описані різноманітні гріхи, способи їх вчинення. Зокрема, пояснюються гріхи, здійснені проти десяти заповідей Божих та заповідей церковних. Дається опис семи смертних гріхів. Означено гріхи, що можуть статися при таїнствах церковних; гріхи, котрі волають до неба; гріхи проти милосердних справ; гріхи, притаманні сімейним справам; а також гріхи, властиві суспільним станам – священникам, можновладцям, купцям, ремісникам та ін.

Опис гріхів, який наводиться у трактаті, дає можливість певним чином реконструювати картину українського суспільства середини XVII ст. Не можна стверджувати, що ця картина була точною.

Однак вона дає нам певне уявлення про тогочасний український соціум. Загалом складається враження, що це було доволі динамічне суспільство. Помітну роль у ньому відігравали ринкові відносини й значну частину населення становили міщани, зокрема ремісники й купці. Тим не менш значну частину становило безправне населення – селяни, різного роду слуги. Еліта ж складалася з можновладців, урядників, представників духовенства. Для цього суспільства звичною справою була війна. Тому тут чимало йдеться про людей військових, про різні ситуації, пов'язані з воєнними діями.

Наприкінці цієї частини йдеться про те, якою має бути сповідь, як треба поводитися під час неї, а також після неї, під час і після причастя.

У третій частині трактату йдеться про духівника, який слухає сповідь. Зрозуміло, що ця частина адресувалася священнослужителям. У цій частині пояснюється, хто має право бути духівником, які його обов'язки. Духівник же розглядається як суддя і як духовний лікар, що фактично було новим словом у православному богослов'ї.

Коли йдеться про духівника як про суддю, то в трактаті маємо звернення до правничих питань. Церква в цьому випадку постає як важлива інституція, що регулює соціальні відносини, сприяє співпраці й порозумінню між людьми.

Коли ж заходить мова про священника як духовного лікаря, то в трактаті бачимо звернення до психологічних питань. Можна навіть сказати, що деякі фрагменти цієї частини варто розглядати як посібник з психології релігії.

Трактат «Мир з Богом людині» написаний церковнослов'янською мовою. Це певним чином визначало його специфіку. У той час в Україні, як і в багатьох європейських країнах, функціонувало кілька мов. Зокрема, були мови для освічених, елітарних верств, а також мови для простолюду. Інша річ, що в Україні мовна ситуація була особливо строкатою.

Тут і далі продовжувала використовуватися церковнослов'янська мова, яка ще з часів Київської Русі трактувалася як мова Православної Церкви й освічених верств. Ще однією мовою освічених людей вважали мову грецьку. Її вивчали в школах і нею володіли деякі духовні особи. Проте ця мова була менш поширеною, ніж церковнослов'янська. У XV і особливо в XVI ст. в Україні серед

освічених людей набуває поширення латинська мова. Це було пов'язано з тим, що вихідці з України почали навчатися в західно-європейських школах та університетах, де використовувалася латинська мова. До того ж після Люблінської унії 1569 р. більшість земель, на яких проживали етнічні українці, ввійшли до складу Польського королівства, де латинська мова широко використовувалася не лише у сфері освіти, а й у державному управлінні. Тому без знання латини важко було робити кар'єру в цій державі.

В Україні в середині XVII ст. продовжувала функціонувати українська книжна мова, яку часто іменували руською. Ввібравши елементи старослов'янської мови, руська мова використовувала діалекти, які мали поширення в українських землях. Руська мова широко використовувалася в канцеляріях, нею також писали твори літературні. Однак після Люблінської унії сфера вживання цієї мови почала поступово скорочуватися. Її витісняє мова польська. Цю мову використовували в діловодстві, приватному спілкуванні. Нею також писали літературні твори – при чому робили це й автори, котрі ідентифікували себе як русинів і православних. Тут можна пригадати хоча б відомий твір Мелетія Смотрицького «Тренос», який вийшов друком польською мовою в 1610 р.

Поряд з цими мовами, в Україні із середини XV ст. з'являється література розмовною українською мовою. Це, зокрема, були біблійні тексти, серед яких найбільш відомим було Переспонницьке Євангеліє. З'явилися також художні твори, писані цією мовою: вірш «Хто йдеш мимо...», комедії Якуба Гаватовича, «Трагедія руська» та ін.

Вибір мови твору, зокрема, означав те, на яку аудиторію він зорієнтований. Публікація «Миру з Богом людині» церковнослов'янською мовою вказувало, що трактат призначався передусім для православного церковного середовища. Щодо цього Л. Довга відзначає: «... трактат *«Мир з Богом чоловіку»* міг задумуватися як книга, адресована представникам тогочасної інтелектуальної еліти, насамперед добре освіченому вищому духовенству: настоятелям монастирів, парафіяльним священикам у великих містах, духівникам козацької старшини, ієрархам, в обов'язки яких входило вирішення питань про відпущення особливо важких гріхів, яких не має права розгрішати пересічний парафіяльний священик» [9, с. 170]. Загалом

із цими міркуваннями варто погодитися. Тим паче, що вони певним чином узгоджуються з думками, висловленими у «Передмові до читача православного» у трактаті «Мир з Богом людині». Зокрема, там автор звертається до реалій Малої Росії (України), говорить про «плоту багаторічну ворожнечу», яка тут триває [9, с. 71]. Зрештою, у творі, як ми вже відзначали, є чимало звернень до українських реалій.

У згадуваній передмові дається зрозуміти, що книга розрахована на широке коло православних віруючих. Хоча зрозуміло, що це була орієнтація на представників елітарного духовенства, які добре знали церковнослов'янську мову. Показово, що незадовго після виходу «Миру з Богом людині», в 1671 р., у друкарні Києво-Печерської лаври вийшла книга «Наука про таїнство святого покаяння», яку можна вважати скороченим і популярним викладом названого трактату. Ця книга була опублікована руською (українською книжною) мовою і, судячи з усього, була розрахована на внутрішнє українське використання.

Виходячи з цього, варто припустити, що «Мир з Богом людині» був зорієнтований не лише на українську священницьку аудиторію. Це опосередковано засвідчує перша передмова, звернута до царя Олексія Михайловича.

Київ у той час опинився у складі Московської держави. І автору чи авторам трактату «Мир з Богом людині» було, як можна припустити, вельми важливо отримати покровительство з боку її правителя. Однак видається, що справа була не лише в цьому. Автор чи автори трактату сподівався, що присвята й передмова царю посприє поширенню твору на теренах Московії, а також Білої Русі (Білорусії). Адже Олексій Михайлович у творі трактується як володар Великої, Малої й Білої Русі, «благочестивий і премудрий монарх» [5, с. 68]. Говориться, що князь Русі Володимир є його предком [5, с. 70]. Тобто Олексій Михайлович за правом успадкування мав би бути володарем східноєвропейських земель. Це були землі, де домінуючим було православ'я, яке використовувало церковнослов'янську мову.

Варто відзначити, що трактат «Мир з Богом людині» був виданий у непрості в історії України часи, які дістали назву Руїни. Незадовго перед появою книги, в 1667 р., між Московією й Річчю Пос-182

политою було укладене Андрусівське перемир'я, за яким українські землі по Дніпру були поділені між цими двома державами. Фактично, з 1648 р., часу початку повстання під проводом Богдана Хмельницького, на території України велися безперервні бойові дії. Проте, як уже зазначалося, йдеться і в «Передмові до читача православного», і в самому тексті трактату. Самі ж воєнні лихоліття у творі трактуються як кара за гріхи: «Відомо всім, що ця люта багаторічна ворожнеча в Малій Росії праведним судом Божим за наші гріхи на нас наведена» [5, с. 71]. І саме в такому контексті розглядаються гріховні діяння. У трактаті читаємо: «Гріхи – то гострі стріли, якими людина на Творця свого нападає. Але за таке людське нечестиве зазіхання ті ж стріли від Господа до людини повертаються і її саму... уражають» [5, с. 71]. Такий підхід, згідно з яким гріхи караються війнами, зустрічається в середньовічній літературі Русі. Наприклад, саме так у ній трактувалася навала хана Батия. Загалом, у трактаті проводиться думка, що чимало людей опинилося в полоні гріха: «... багато ж таких, які або взагалі про душу свою не дбають, або лінуються в тій настільки потрібній справі» [5, с. 73].

Під час воєнних дій руйнувань, грабунків зазнавали православні храми, монастирі – і з боку не лише іновірців, а й православного воїнства. Наприклад, Інокентій Гізель 16 червня 1661 р. звернувся до царя Олексія Михайловича зі скаргою на ратних людей, які вчинили погром у Києво-Печерській лаврі та її володіннях [4]. Як архімандрит Києво-Печерської лаври Інокентій Гізель намагався захистити свій монастир. Видання трактату «Мир з Богом людині» теж серед інших завдань мало на меті й захист цього монастиря. У ньому відзначається, що патрони печерські, зокрема святі Антоній та Феодосій, охороняють царя Олексія Михайловича [5, с. 61, 63, 67]. Отже, цар мав би опікуватися Києво-Печерською лаврою. У передмові до Олексія Михайловича він постійно представляється як православний монарх, покровитель Православної Церкви [5, с. 68–69].

Трактат «Мир з Богом людині» більшість авторів традиційно приписують Інокентію Гізелю. Насправді, ситуація з авторством не є такою однозначною. Взагалі в ті часи поняття авторства твору не було достатньо розвинутим. Поширеним явищем були запозичення, компіляції з інших текстів – при чому часто-густо без посилань. Стосується це також трактату «Мир з Богом людині».

Поширеним також явищем були твори, що писалися колективом авторів. Зокрема, низка творів, що зараз приписуються київському митрополиту Петру Могилі, створювалися вченим гуртком, що існував при цьому ієрархові. Це були такі твори, як «Літургіаріон», «Требник», «Катехізіс», «Ліфос» тощо [13]. Інокентій Гізель, наскільки можна судити, теж належав до цього гуртка. Тому цілком могло бути, що він керував створенням трактату «Мир з Богом людині», а не був його одноосібним автором. До того ж твір, як ми вже відзначали, був доволі об'ємним і для його написання потрібно було чимало часу й зусиль.

Трактат «Мир з Богом людині» можна розглядати як продовження реалізації грандіозного проекту митрополита Петра Могили, який мав на меті дати для Православної Церкви України літературу, що не лише регламентувала функціонування цієї релігійної інституції, а й сприяла розвитку богословської думки. Петру Могилі та його сподвижникам не вдалося заповнити нішу морального богослов'я. Це намагалися зробити Йоанікій Галятовський [14] і, особливо, Інокентій Гізель.

У творі чітко не вказано авторство Інокентія Гізеля. Говориться, що він благословив видання трактату й здійснив його виправлення. Можна погодитися з Л. Довгою, яка вважає, що «... Гізель насправді тільки розробив загальну концепцію праці, вибрав джерела (насамперед латиномовні), з яких її належало скомпонувати, та здійснив її остаточну редакцію, можливо також написавши дві передмови. Переклад латинських текстів церковнослов'янською мовою і їх адаптацію до православного світу міг виконати хтось із його соратників, чие ім'я залишилося за кадром» [9, с. 192]. Дослідниця також припускає, що «ідея і структура трактату з'явилася ще за життя Петра Могили, а за сприятливих умов трактат був тільки завершений і опублікований Інокентієм Гізелем» [9, с. 192].

Щодо цього діяча, то існує чимало «білих плям» у його біографії. Вважається, що Інокентій Гізель походив зі східної Пруссії та навчався в німецьких університетах. Скрута, що запанувала під час Тридцятилітньої війни, змусила його податися на схід. Наприкінці 30-х років XVII ст. Інокентій Гізель прибув до Києва, де він перейшов до православної віри і став ченцем Києво-Печерської лаври. Викладав філософію в Київській колегії (в майбутньому – Києво-184

Могилянській академії). Залишив після себе рукописний підручник «Твір про всю філософію» (1645–1646), який висвітлював питання діалектики, логіки, фізики і метафізики, а також інші філософські твори.

У 1654 р. як уповноважений Київського митрополита Сильвестра Косова Інокентій Гізель провадив переговори з російською делегацією щодо збереження прав і привілеїв Київської митрополії, які були надані ще руськими та литовськими князями та польськими королями. Інокентію Гізелю вдалося добитися підтвердження всіх означених прав, невтручання в церковні справи російської світської влади і тимчасового залишення статусу Київської митрополії як підлеглої Константинопольському патріархату. Власне, в його особі маємо діяча, який твердо відстоював права Київської митрополії, її автономного статусу.

У 1656 р. він став архімандритом Києво-Печерської Лаври, яким і залишався до своєї смерті в 1682 р. На цій посаді Інокентій Гізель мав значний вплив на церковне й суспільне життя України часів Руїни [6].

Якщо цей діяч і не був одноосібним автором трактату «Мир з Богом людині», він все ж таки відіграв значну роль у написанні й появі цього твору. Західна освіта Інокентія Гізеля, його знайомство з католицьким і, певно, протестантським богослов'ям наклали відбиток на згаданий твір. Не даремно на початку трактату зустрічаємо таке попередження: «... читача благаємо, аби він, коли йому щось у цій книзі здаватиметься новим і незвичним, через те зразу не відривався і непокорю святей Церкві того даремно не називав. Бо непокоря Церкві є тоді, коли хтось вносить нове вчення, що не узгоджується з догматами православної віри, і вперто такого вчення тримається: тут же нічого подібного немає. Бо хоч би й було тут щось нове, та, оскільки воно узгоджується з православною вірою і є корисне для навчання, ним не варто нехтувати. Коли ж знайдеться щось і від чужих учителів узятє, благаємо, аби ніхто через те цією наукою не погребував. Бо не тільки в іновірних, але й в еллінських вченнях трапляються часом, як золото серед болота, істинні настанови, що служать здоровому глузду» [5, с. 75].

Дослідники дотримуються думки, що автор чи автори трактату «Мир з Богом людині» під час написання свого твору використо-

ували католицькі джерела. У цьому нічого дивного немає. До католицьких творів зверталися митрополит Петро Могила та його сподвижники [10]. Робили це деякі українські автори другої половини XVII – початку XVIII ст. Інше питання – що це були за джерела. Адже посилань на них у трактаті немає. Це цілком могли бути католицькі посібники з морального богослов'я. Щодо цього існують різні думки. Однак досить переконливо виглядають аргументи російської дослідниці М. Корзо, що автор чи автори трактату «Мир з Богом людині» використовували роботи з морального богослов'я польського домініканця Миколая з Мошцьіск (Mikołaj z Mosciszk), які були опубліковані на початку XVII ст. і в яких йшлося про гріхи, покаєння, здійснення сповіді тощо. Окремі фрагменти «Миру з Богом людині», як свідчить дослідниця, збігаються з фрагментами творів Миколая з Мошцьіск. Однак не варто вважати, що «Мир з Богом людині» є твором компілятивним. Запозичуючи окремі теоретичні положення й практики з католицького морального богослов'я, автор чи автори трактату намагалися створити своє православне моральне богослов'я, апелюючи до Біблії й творів східних Отців Церкви. Також у цьому трактаті маємо постійне звернення до українських соціальних, політичних, економічних і культурних реалій.

Загалом можемо констатувати, що трактат «Мир з Богом людині» є помітною пам'яткою української літератури середини XVII ст. Це – перший значний твір з морального богослов'я в Православній Церкві. Написаний церковнослов'янською мовою, він був зорієнтований на православне духовенство України, а також Московії, Білої Русі й навіть, можливо, інших країн, де в богослужінні використовувалася церковнослов'янська мова. Під час написання трактату «Мир з Богом людині» використовувалися західні, переважно католицькі, джерела, що було притаманним книжникам кола митрополита Петра Могилы. Особливо відзначимо, що в творі маємо чимало звернень до українських реалій. Використовуючи їх, можемо реконструювати картину українського соціуму середини XVII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Броджі Беркофф Д. «Мир з Богом чоловіку» як система моральної філософії. Інокентій Гізель. *Вибрані твори в 3-х томах*. Т. 3. Дослідження та матеріали. Київ–Львів, 2010. С. 103–132.
2. Буцьора Я. До проблеми покаяння у трактаті «Мир з Богом чоловіку»: богословський аналіз. Інокентій Гізель. *Вибрані твори в 3-х томах*. Т. 3. Дослідження та матеріали. Київ–Львів, 2010. С. 153–165.
3. Гізель І. *Мир с Богом чоловіку...* Київ, 1669. 704 с.
4. Гізель І. Скарга царю Олексію Михайловичу на звірства московських ратних людей у Києві від 16 червня 1661 року. *Україна: антологія пам'яток державотворення, X–XX ст.: у 10 т.* Т. III. Київ, 2008. С. 281–283.
5. Гізель І. Мир с Богом чоловіку, або Покаяння святе, що примиряє Богові людину. Інокентій Гізель. *Вибрані твори в 3-х томах*. Т. 1. Книга 1. Київ–Львів, 2012. С. 55–475.
6. Горобець В., Стратій Я. *Гізель Інокентій. Києво-Могилянська академія в іменах*. XVII–XVIII ст. Київ, 2001. С. 168–170.
7. Довга Л. Соціальна утопія Інокентія Гізеля. *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура*. Київ, 2005. С. 227–266.
8. Довга Л. «Зрада» у трактаті Інокентія Гізеля «мир з Богом людині». *Соціум*, 2006. № 6. С. 257–266.
9. Довга Л. Наука про покуту в українських текстах XVII ст. Інокентій Гізель. *Вибрані твори в 3-х томах*. Т. 3. Дослідження та матеріали. Київ–Львів, 2010. С. 167–193.
10. Жуковський А. *Петро Могила й питання єдності церков*. Париж, 1969. 282 с.
11. Корзо М. «Мир з Богом людині» Інокентія Гізеля у контексті католицької моральної теології кінця XVI – першої половини XVII ст. Інокентій Гізель. *Вибрані твори в 3-х томах*. Т. 3. Дослідження та матеріали. Київ–Львів, 2010. С. 195–262.
12. Кралюк П. *Трактат Інокентія Гізеля «Мир з Богом людині» як джерело з історії вільнодумства*. Секуляризація духовного життя на Україні в епоху гуманізму і Реформації. Київ, 1991. С. 183–193.
13. Нічик В. *Петро Могила в духовній історії України*. Київ, 1997. 328 с.
14. Яковенко Н. *У пошуках Нового неба: Життя і тексти Йоаннія Галятовського*. Київ, 2017. 704 с.

REFERENCES

- Brogly Berkoff, D. (2010). "Peace with God to man" as a system of moral philosophy. In Inokenty Gizel. *Selected works in 3 volumes*. Vol. 3. Research and materials. Kyiv-Lviv, 103-132. [In Ukrainian].
- Butsora, J. (2010). To the problem of repentance in the treatise "Peace with God to man": theological analysis. In Inokenty Gizel. *Selected works in 3 volumes*. Vol. 3. Research and materials. Kyiv-Lviv, 153-165. [In Ukrainian].
- Gizel, I. (1669). Peace with God to man... Kyiv, 704 p. [In Ukrainian].
- Gizel, I. (2008). Complaint to Tsar Alexei Mikhailovich about the atrocities of the Moscow warriors in Kiev on June 16, 1661. In *Ukraine: anthology of monuments of state formation, X-XX centuries*: in 10 vols. Vol. III. Kyiv, 281-283. [In Ukrainian].
- Gizel, I. (2012). Peace with God to man, or holy repentance, which reconciles man to God. In Inokenty Gizel. *Selected works in 3 volumes*. Vol. 1. Book 1. Kyiv-Lviv, 55-475. [In Ukrainian].
- Gorobets, V., Stratiy J. (2001). *Inokenty Gizel. Kyiv-Mohyla Academy in names. XVII-XVIII centuries*. Kyiv, 168-170. [In Ukrainian].
- Dovga, L. (2005). Social utopia of Inokenty Gizel. *Ukraine of the XVII century: society, philosophy, culture*. Kyiv, 227-266. [In Ukrainian].
- Dovga, L. (2006). "Betrayal" in Inokenty Gizel's treatise "Peace with God to Man". *Society*, 6, 257-266. [In Ukrainian].
- Dovga, L. (2010). The science of penance in the Ukrainian texts of the XVII century. In Inokenty Gizel. *Selected works in 3 volumes*. Vol. 3. Research and materials. Kyiv-Lviv, 167-193. [In Ukrainian].
- Zhukovsky, A. (1969). *Peter's Tomb and the question of the unity of churches*. Paris, 282 p. [In Ukrainian].
- Korso, M. (2010). "Peace with God to Man" by Inokenty Gizel in the context of Catholic moral theology of the late XVI - first half of the XVII century. In Inokenty Gizel. *Selected works in 3 volumes*. Vol. 3. Research and materials. Kyiv-Lviv, 195-262. [In Ukrainian].
- Kraliuk, P. (1991). Inokenty Gizel's treatise "Peace with God to man" as a source on the history of free thought. In *Secularization of spiritual life in Ukraine in the era of humanism and the Reformation*. Kyiv, 183-193. [In Ukrainian].

Nichik, V. (1997). *Petro Mohyla in the spiritual history of Ukraine*. Kyiv, 328 p. [In Ukrainian].

Yakovenko, N. (2017). In *Search of the New Heaven: The Life and Texts of Ioaniki Galiatovsky*. Kyiv, 704 p. [In Ukrainian].

Oleksandr Tsisar

Postgraduate Student of the National University «Ostroh Academy», Charity Kamianets-Podilskyi district of the UOC-KP, Pastor of the Petropavlovsk Church in Kamyanets-Podilskyi, Mitrophorist Archpriest; Kamenets-Podilsky, Ukraine; e-mail: bedruku@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6718-6976>

Petro Kralyuk

Doctor of Philosophical Sciences, National University «Ostroh Academy»; Ostrog, Ukraine; e-mail: kraluk_p@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0003-1741-1079>

Inokenty Gizel's treatise "Peace with God to Man" as a monument of religious and ethical thought of Ukraine

Abstract

The article deals with the treatise "Peace with God to Man", authored by Inokenty Gizel and published in the printing house of the Kyiv-Pechersk Lavra in 1669, is a famous Ukrainian literary monument of the mid-seventeenth century. This work had a significant impact on the development of moral ideas in Ukraine. Even today it is of interest to Ukrainian Orthodox theologians. A certain evidence of the relevance of the treatise "Peace with God to Man" is its reprint in 2012 translated into Ukrainian in a collection of works by Inokenty Gizel. Various aspects of this work were considered by both Ukrainian and foreign researchers – D. Brogy Berkoff, J. Butsora, L. Dovga, M. Korzo, P. Kraliuk and others. The purpose of the study is to consider the structure of the treatise "Peace with God to man", its linguistic aspects, the questions of borrowings and authorship. The research methodology consists of general scientific and special methods. The work is based on the principles of scientific objectivity, comparative studies and problem-chronological approach. The scientific novelty of the research is that for the first time attention is focused on the reflection of the Ukrainian realities of the XVII century in the work "Peace

with God to man", and also it is shown the specifics of its linguistic context. "Peace with God to Man" is the first significant work on moral theology in the Orthodox Church of Ukraine. Written in the Church Slavonic language, it was aimed at the Orthodox clergy of Ukraine, as well as Muscovy, Belarus, and perhaps even other countries where the Church Slavonic language was used in worship. In writing the treatise "Peace with God to Man", Western, mostly Catholic, sources were used, which was typical of the scribes of the circle of Kyiv Metropolitan Peter Mohyla. It is especially worth noting that we have a constant appeal to Ukrainian realities in the work. Using them, we can reconstruct the picture of Ukrainian society in the middle of the XVII century. The treatise "Peace with God to Man", authored by Inokenty Gizel, is a well-known Ukrainian literary monument of the mid-17th century. It was published in 1669 in the printing house of the Kyiv-Pechersk Lavra, the archimandrite of which, in fact, was Inokenty Gizel. It is worth highlighting that the Kyiv-Pechersk Lavra at that time was one of the largest publishing houses in Ukraine. And the publications printed in it were distributed not only in Ukraine, but also distributed among the Orthodox population of Eastern Europe and the Balkans. This treatise had a significant impact on the development of moral ideas in Ukraine. Even today it is of interest to Ukrainian Orthodox theologians.

Keywords: *Inokenty Gizel, moral theology, orthodox clergy, religiosity, the treatise "Peace with God to Man".*